

تبلیغ فحانواؤ

دوفصلنامه علمی - تخصصی

سال دوم - شماره چهارم

بهار و تابستان ۱۴۰۳

گونه‌های تربیت فرزند

راضیه مرزانی*

مقدمه

تربیت فرزند یکی از مهم‌ترین وظایف والدین است که تأثیر زیادی بر رشد زیستی، روانی و اجتماعی فرزندان دارد.

امام سجاد علیه السلام در رساله الحقوق، یکی از وظایف والدین را تربیت نیکوی ایشان بیان می‌کند.

وَأَمَّا حَقُّ وَلَدِكَ، فَإِنَّ تَعْلَمَ أَنَّهُ مِنْكَ وَ مِصَافٌ إِلَيْكَ فِي عَاجِلِ الدُّنْيَا بِخَيْرِهِ وَ شَرِّهِ وَأَنَّكَ مَسْئُولٌ عَمَّا وُلِّيْتَهُ بِهِ مِنْ حُسْنِ الْأَدَبِ وَ الدَّلَالَةِ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْمَعُونَةِ لَهُ عَلَى طَاعَتِهِ فَأَعْمَلْ فِي أَمْرِهِ عَمَلٌ مَنْ يَعْلَمُ أَنَّهُ مُثَابٌّ عَلَى الْإِحْسَانِ إِلَيْهِ مُعَاقِبٌ عَلَى الْإِسَاءَةِ إِلَيْهِ؛^۱

و اما حق فرزندان این است که بدانی او از توست و تمامی خوبی‌ها و بدی‌های او در دنیا به تو نسبت داده می‌شود و تو مسئول تربیت نیکو، راهنمایی او به سوی پروردگارش و کمک کار او در عبادت خدایی. پس با او به گونه‌ای رفتار کن که می‌دانی با احسان کردن به او پاداش خواهی دید و با بدی به او نیز کیفر.

این حدیث نشان‌دهنده آن است که تربیت در اسلام ارزش فراوانی دارد که به نوعی آن را در مرتبه اول وظیفه والدین و حق فرزند بر ایشان می‌داند.

* دانش‌آموخته حوزه علمیه خواهران و کارشناس ارشد رشته مطالعات زن و خانواده.

۱. علی بن الحسین علیه السلام، رساله حقوق امام سجاد علیه السلام، ص ۶۰-۶۱.

سعدی درباره اهمیت تربیت فرزند این گونه می گوید:

چو خواهی که نامت بماند به جای
 که گر عقل و طبعش نباشد بسی
 بسا روزگارا که سختی برد
 خردمند و پرهیزکارش بر آر
 به خردی درش زجر و تعلیم کن
 به نیک و بدش وعده و بیم کن^۱
 پسر را خردمندی آموز و رأی
 بمیری و از تو نماند کسی
 پسر چون پدر نازکش پرورد
 گرش دوستداری به نازش مدار
 از آنجاکه انسان دارای پیچیدگی‌ها و نیز ابعاد وجودی بسیاری است که جسم و روح او را
 دربر گرفته است، می توان گونه‌های متنوعی را در امر تربیت او تصور کرد؛ از این رو مریبان (اعم
 از والدین، معلمان و مریبان) باید با هر کدام از این گونه‌های تربیتی به تفکیک آشنا شوند و
 سعی در پرورش آن در متربی خود داشته باشد.

مفهوم‌شناسی واژه تربیت در لغت و اصطلاح

واژه «تربیت»^۲ از ریشه «ربو» و از باب تفعیل است که ریشه این کلمه به نوعی به زیادت و رشد
 اشاره دارد و در موارد مختلف کاربرد خود نیز این معنا را می توان یافت.
 خلیل بن احمد فراهیدی - از لغت‌شناسان قرن دوم - درباره معنای لغوی این واژه قائل است
 که ریشه آن به معنای زیادت است.^۳

استاد مطهری رحمته الله علیه در تعریف اصطلاحی تربیت این گونه بیان می دارد:

تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی‌ای را که بالقوه در یک
 شیء موجود است، به فعلیت درآوردن و پروردن و لهذا تربیت فقط در مورد جاندارها
 یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به کار
 ببریم، مجازاً به کار برده‌ایم، نه اینکه به مفهوم واقعی آن شیء را پرورش داده‌ایم.^۴
 استاد مصباح رحمته الله علیه تربیت را این گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت، فراهم کردن زمینه‌هایی است برای

۱. بوستان سعدی، باب هفتم، بخش ۲۳.

2. Education.

۳. خلیل بن احمد فراهیدی، العین، ج ۸، ص ۲۸۴.

۴. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۲، ص ۵۵۱.

اینکه استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خودش بهره‌مند شود»^۱.

هدف از تربیت در نگاه دین عبارت است از: رشد [الهی]، طهارت، حیات طیبه، عبادت، تقوی، قرب، رضوان، تزکیه و تهذیب،^۲ اصلاح رابطه انسان با خودش، طبیعت، جامعه، تاریخ و ...^۳

گونه‌های تربیت فرزندان

همان‌طور که بیان شد، شخصیت انسان دارای جنبه‌ها و نیز ابعاد گوناگونی است که به‌ناچار تربیت او نیز ابعاد گوناگونی خواهد داشت. از جمله گونه‌های تربیت می‌توان به تربیت اعتقادی، فلسفی، دینی، عبادی، معنوی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، جنسی و بدنی اشاره کرد که در این نوشتار به طور خلاصه به تبیین برخی از این گونه‌ها پرداخته شده است.

۱. تربیت اعتقادی

از آنجاکه خمیرمایه انسان بر اساس باورهایش شکل می‌گیرد، انسان باید باورهای درست را در ذهن خویش شکل بدهد. رسیدن به این باور نمی‌تواند از روی تقلید صورت بگیرد، بلکه در این نوع تربیت، عقل در جایگاه مهم‌ترین ابزار پا به عرصه می‌گذارد و این‌گونه تربیتی را شکل می‌دهد. تربیت اعتقادی می‌تواند اساس برای دیگر گونه‌های تربیتی باشد.

این نوع تربیت می‌تواند به اعمال درونی و بیرونی آدمی جهت دهد و گاه بر کمیت و کیفیت آن نیز بیفزاید. برخی عقیده دارند تربیت عقلانی مقدمه تربیت اعتقادی است و برخی دیگر این دورا یکی می‌دانند و قائل‌اند عقل در جایگاه یک ابزار در گونه تربیتی به کار گرفته می‌شود.

یکی از مواردی که می‌تواند به گونه‌ای در تبیین امر تربیت اعتقادی باشد، توصیه‌هایی است که لقمان به فرزند خود دارد؛ از جمله در قرآن آمده است:

وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ؛^۴

۱. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، ص ۲۸.

۲. خسرو باقری، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، ص ۵۳.

۳. مصطفی دلشاد تهرانی، سیری در تربیت اسلامی، ص ۷۷.

۴. لقمان: ۱۳.

[به یاد بیاور] هنگامی را که لقمان به فرزندش - در حالی که او را موعظه می‌کرد -

گفت: پسر، چیزی را همتای خدا قرار مده که شرک، ظلم بزرگی است.

امام باقر علیه السلام می‌فرمایند:

لَوْ أُوتِيَتْ بِشَابِّ مِنْ شَبَابِ الشَّيْعَةِ لَا يَتَفَقَّهُ فِي الدِّينِ، لَأَوْجَعْتُهُ؛^۱

اگر جوانی از جوانان شیعه را نزد من بیاورند که به مسائل دین آشنا نباشد، او را تنبیه و

تأدیب خواهم کرد [تا] به دنبال تحصیل مسائل دین برود.

این روایت نشان می‌دهد این گونه تربیتی نزد اهل بیت علیهم السلام دارای جایگاه بسیار مهمی است و

منظور این نیست که امام باقر علیه السلام به اجبار کسی را به کاری وادارند، بلکه نشان‌دهنده این است که

مسئله دین‌شناسی دارای اهمیت بسیاری است.

۲. تربیت دینی

برخی از اندیشمندان دینی باورمندند تربیت دینی دارای دو اصطلاح عام و خاص است؛ معنای

عام آن تمام ابعاد تربیت را دربر می‌گیرد^۲ و در معنای خاص آن قائل‌اند تربیت دینی یعنی کاری

کنیم که متربی به تمام مسائلی که در دین آمده است - اعم از الزام‌های قلبی یا عملی - تن بدهد و

باور و عمل کند.^۳ تعریف دیگری که در این باره وارد شده است، تربیت متربی بر اساس اصول

دینی است.^۴

برخی از اندیشمندان این گونه تربیتی را با گونه عبادی یکی دانسته‌اند. تربیت عبادی کودکان

اهمیت خاصی در نظام آموزشی و تربیتی اسلام دارد. تحقیقات نشان می‌دهد بسیاری از افرادی

که در بزرگسالی در برابر عبادات سستی از خود نشان می‌دهند، بی‌اعتقاد به دین و تکالیف دینی

نیستند، بلکه عواملی چون بی‌توجهی یا تقید نداشتن والدین به انجام به موقع تکالیف عبادی،

ورزیدگی نداشتن کودکان در انجام عبادات در کودکی و ناآگاهی آنان از فلسفه و اهمیت عبادات،

در این زمینه نقش دارند.^۵

۱. احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، ج ۱، ص ۲۲۸.

۲. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، ص ۱۱۸.

۳. همان، ص ۱۲۰.

۴. همان، ص ۳۶.

۵. حسن ملکی، عباسعلی شاملی و مهدی شکراللهی، «تربیت عبادی کودکان»، ص ۱۰۵.

به طور کلی تربیت عبادی عبارت است از: آموزش عبادات به متریان و متعهد کردن آنها به انجام آنها.^۱

مربیان در تربیت دینی به دنبال آن هستند که متری را با اعمال و تکالیف عبادی آشنا و آنان را بانگیزه‌راسخ، مکلف به انجام آن اعمال کنند. می‌توان این گونه تربیتی را مکمل و دنباله تربیت اعتقادی دانست و تربیت اعتقادی را بدون آن بار ارزشی ندارد؛ علت آن را باید در این جست که لازمه دین‌داری پس از شناخت، عمل به آموزه‌های آن است. بر اساس سنت و دستورهای بیان‌شده در متون دینی، آموزش دینی و عبادی از هنگام تولد شروع می‌شود؛ چراکه تربیت در دوره کودکی، اساس رشد و بالندگی معنوی در دوره‌های بعدی خواهد بود.

امام باقر علیه السلام در این باره می‌فرماید:

ما اهل بیت هنگامی که کودکانمان به پنج‌سالگی رسیدند، دستور می‌دهیم نماز بخوانند؛ ولی شما از هفت‌سالگی آنان را به نماز خواندن امر کنید؛ و مادر هفت‌سالگی امر می‌کنیم به اندازه توانایی‌شان نصف روز یا بیشتر یا کمتر روزه بگیرند و دستور می‌دهیم هنگامی که تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب شد، افطار کنند. این عمل برای آن است که به روزه گرفتن عادت کنند؛ پس شما کودکان خود را در نه‌سالگی به اندازه توانایی‌شان امر به روزه گرفتن کنید و چون تشنگی و گرسنگی بر آنان غالب گردید، افطار کنند.^۲

همسر امام خمینی علیه السلام نقل می‌کنند که ایشان از هفت‌سالگی در تربیت دینی دقت داشتند و می‌گفتند: «بچه‌ها از هفت‌سالگی نماز بخوانند. بچه‌ها را وادار به نماز کن تا وقتی نه‌ساله شدند، عادت کرده باشند».^۳

البته یادمان باشد تربیت دینی باید هوشمندانه و روش‌مند باشد. یکی از بستگان امام خمینی علیه السلام می‌گوید:

تابستان حدود چهل سال پیش در قم ساکن بودیم. در آن موقع آب کم بود و پنکه یا

۱. محمد داوودی، تربیت دینی، ص ۱۱۱.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۳، ح ۱، ص ۴۰۹.

۳. سیدروح‌الله موسوی خمینی، امام در سنگر نماز، دفتر ۷، ص ۱۰۴.

کولر هم نداشتیم و همه جا خیلی گرم بود و شما نمی‌توانید تصور کنید چه تابستانی بود. در چله این تابستان، ماه مبارک رمضان شروع شد و خواهر بزرگم که خیلی ضعیف و لاغر بود، نه‌ساله شد و باید روزه می‌گرفت. او پس از افطارکردن اولین روزه‌اش به آقا گفت: من فردا روزه نمی‌گیرم؛ آقا می‌بینند که علناً نمی‌توانند او را به روزه‌گرفتن مجبور نمایند؛ زیرا ممکن است روزه‌اش را بخورد و قبیح روزه‌خوردن برایش از بین برود؛ از این رو بلافاصله دنبال یکی از دوستانشان فرستادند و گفتند: فلانی می‌خواهم همین امشب اینها را به تهران برسانی و ما دیروقت به تهران رسیدیم. بعد آقا گفته بودند: من دیدم این بچه روزه نمی‌تواند بگیرد و اهمیت روزه‌گرفتن برایش از بین می‌رود، بنابراین گفتم از قم برو که اگر یک روزی به او گفتیم روزه بگیر، بداند که باید روزه بگیرد نه اینکه بگوید می‌گیرم و بعد هم برود بخورد.^۱

۳. تربیت عقلانی

یکی از گونه‌های مهم تربیت، تربیت عقلانی است؛ چراکه عقل از مهم‌ترین ابعاد وجودی انسان است که اگر شکوفا شود، توان آن را دارد که خوب را از بد و خیر را از شر تشخیص دهد و صاحبش را به سعادت و خوشبختی رساند.^۲

در خطبه یک نهج البلاغه از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است که ایشان عمده هدف انبیای الهی را تربیت عقلانی بشر دانسته‌اند:

فَبَعَثَ فِيهِمْ رَسُولَهُ وَاتَّرَ إِلَيْهِمْ أَنْبِيَاءَهُ؛ لِيَسْتَأْذُوهُمْ مِثْلَاقِ فِطْرَتِهِ وَيُذَكِّرُوهُمْ مَنْسِيَّ نِعْمَتِهِ وَيَحْتَجُّوا عَلَيْهِمُ بِالتَّبْلِيغِ وَيُثِيرُوا لَهُمْ دَفَاتِنَ الْعُقُولِ وَيُرُوهُمْ آيَاتِ الْمَقْدِرَةِ؛^۳

پس [خداوند] رسولان خود را میان آنان برانگیخت و پیامبرانش را پیامپی سوی ایشان فرستاد تا از آنان بخواهند عهد الهی را که در فطرتشان نهاده است، بگذارند و نعمت فراموش شده او را به یادشان آورند و با رساندن پیام الهی حجت را بر آنان تمام کنند و گنجینه‌های خردهایشان را بیرون آورند و نشانه‌های قدرت [خدا] را به آنها نشان دهند. این روایت نشان‌دهنده آن است که یکی از اهداف فرستادن انبیا از سوی خدای متعال، رشد

1. <http://www.imam-khomeini.ir/fa>.

۲. علی آقاصفیری، «الگوی تربیت عقلانی در روایات»، ص ۷۷.

۳. نهج البلاغه، خطبه ۱.

عقلی ایشان است.

تربیت عقلانی عبارت است از:

مجموعه تدابیر و اعمال که به طور منظم و سازمان‌یافته موجبات رشد و پرورش عقل را در دو جنبه نظری و علمی آن در جهت دستیابی به هدف‌های مطلوب فراهم می‌آورند.^۱

ابتدایی‌ترین راه تربیت عقلانی این است که فرد را به تفکر در مورد محیط پیرامون خود دعوت کنید. از متربی خواسته شود چرایی کارها و رفتارهای خود را توضیح دهد. از او خواسته شود با نگاه فیلسوفانه به اطراف خود بنگرد و بکوشد از هر موضوع موجود در اطرافش به راحتی نگذرد. در این میان صبر و شکیبایی مریبان نیز باید مورد توجه قرار گیرد. مریبی‌ای که می‌خواهد متربی عاقل داشته باشد، باید در مقابل پرسش‌های او شکیبایی داشته باشد و بکوشد پرسش‌های او را با تناسب به سن و جنسیت او پاسخ دهد؛ همچنین او را از پرسیدن منع نکند و به پرسش‌های او احترام بگذارد. اگر خود جواب پرسش‌ها را نمی‌داند، او را به سمت کسانی معرفی کند که آن را می‌دانند یا کتاب و مقالاتی را در این موارد به او معرفی نماید.

از جمله موانع تربیت عقلانی می‌توان به این موارد اشاره کرد: پیروی از نفس اماره، عشق و علاقه افراطی به موضوع، ستیزه‌گری با حق (بحود)، مرعوبیت (قبول نکردن آنچه هستیم و تمسک به آنچه دیگران هستند)، صفات رذیله، شتاب در قضاوت، تفکر نکردن، پیروی از ظن و گمان و تکرار بی‌تعمق.^۲

۴. تربیت اخلاقی

سازندگی درونی، اصلاح و تهذیب نفس در جایگاه دو موضوع مهم در تربیت اخلاقی، نقش بسیار مهمی در سعادت فردی، اجتماعی، دنیوی و اخروی انسان دارد؛ به همین دلیل باید درک صحیحی از این بایدها و نبایدها به دست آید تا تربیت روحی، اخلاقی و اجتماعی افراد که برای

۱. سعید بهشتی، آیین خردپروری، ص ۱۳۱.

۲. مریم عشوری، محمدحسین حیدری و حسنعلی بختیار نصرآبادی، موانع تربیت عقلانی از دیدگاه شهید مطهری^{علیه السلام}، ص ۱۰۱-۱۱۴.

هر جامعه‌ای امری ضروری به نظر می‌رسد، به گونه‌ی شایسته‌ای انجام گیرد.^۱

تربیت اخلاقی یعنی:

فرایند زمینه‌سازی و به‌کارگیری شیوه‌هایی برای شکوفاسازی، تقویت و ایجاد صفات، رفتارها و آداب اخلاقی و اصلاح و از بین بردن صفات، رفتارها و آداب غیر اخلاقی در خود انسان یا دیگری است.^۲

انسان در تربیت اخلاقی به دنبال رسیدن به سه هدف است:

الف) پرورش قوا و استعدادهایی که منشأ آراسته‌شدن به فضایل، اعم از ملکات نفسانی و رفتار مطلوب در آدمی است؛

ب) پیشگیری از صفات و رفتارهای مذموم؛

ج) تهذیب و پاک‌سازی رذیلت‌ها و رفتارهای ناپسند.^۳

۵. تربیت اجتماعی

تربیت اجتماعی یا جامعه‌پذیری^۴ از دهه ۱۹۴۸ میلادی مورد استفاده جامعه‌شناسان قرار گرفت^۵ و آن را مهم‌ترین عامل در اجتماعی شدن انسان‌ها می‌دانند.

می‌توان تربیت اجتماعی را این‌گونه تعریف کرد:

تربیت اجتماعی عبارت است از تأمین تمهیدات لازم جهت متجلی ساختن ارزش‌ها و ضوابط مطلوب اجتماعی در فرد به منظور مؤثر بودن او در برخوردهای اجتماعی اعم از هدایت دیگران، مخالفت با نظرات غیر منطقی، توافق و سازگاری و امور نظیر آنها.^۶

خدای متعال می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَ

۱. فاخته ماهینی، «مؤلفه‌های رفاه اجتماعی بر اساس دلالت‌های تربیت اخلاقی و اجتماعی»، ص ۲۶۸.

۲. علی همت بناری، «بررسی اولویت‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه»، ص ۵۴۱.

۳. محمد مهدی فیروز مهر، تربیت اخلاقی با نگاهی قرآنی، ص ۲۵.

4. Socialization

۵. سید عبدالعلی قوام، توسعه سیاسی و تحول اداری، ص ۷۱.

۶. محسن ایمانی، «تربیت اجتماعی»، ص ۳۱.

الْبَغْيُ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ؛^۱

همانا خدای به داد و نیکوکاری و دادن [حق] خویشاوند- صله رحم و نیکی کردن به خویشان - فرمان می‌دهد و از زشتکاری و کار ناپسند و ستم و سرکشی باز می‌دارد؛ شما را پند می‌دهد شاید که یاد کنید و پند گیرید.

علامه طباطبایی رحمته الله یکی از بهترین مفسرانی است که به این آیه نگاهی جامع و اجتماعی داشته است. از نظر ایشان مهم‌ترین هدف اسلام، اصلاح جامعه است و اصلاح جامعه، ارتباط مستقیمی با اصلاح فرد دارد. ایشان مهم‌ترین احکامی که اساس اجتماعی بشر بر آن استوار است را سه حکم عدل، احسان و ایتای ذی‌القربی می‌داند و از لحاظ اهمیت هم بر همین ترتیب قائل هستند.

از آنجا که انسان به لحاظ فطری میل به زندگی اجتماعی دارد، اصلاح جامعه منجر به اصلاح فرد نیز می‌شود؛ به همین دلیل اسلام در مقام اصلاح جامعه برآمده است تا فرد را در پرتو آن نیز اصلاح کند؛ به این نکته هیچ نظام غیراسلامی توجه نکرده و به اهمیت آن پی نبرده است.^۲

۶. تربیت اقتصادی

یکی از آسیب‌هایی که امروزه جوانان ما در زندگی خود دارند، این است که از ابتدا زندگی کردن اقتصادی را یاد نگرفته‌اند. زندگی کردن اقتصادی به معنای کم‌خرج کردن نیست، بلکه به معنای درست خرج کردن و داشتن تعادل در امور مادی است. اگر این نوع از تربیت به خوبی شکل نگیرد، نهایت آن ناسپاسی در برابر نعمت‌های خداست؛ چراکه انسان با هر توان مالی، چون نمی‌داند چرا و چگونه مصرف کند، به‌زودی آن سرمایه‌اش از بین می‌رود و پس از آن نعمت‌ها از او سلب و شخص منکر رحمت‌های الهی می‌شود.

تربیت اقتصادی از دیدگاه اسلام عبارت است از:

ایجاد آمادگی‌های لازم در متری به نحوی که ضمن شناختن استعداد اقتصادی خود، بتواند آن را به بهترین وجه شکوفا کند و با اتخاذ میانه‌روی از منابع موجود به نحوی بهره‌برداری کند که ممکن و میسر باشد و در طریق تولید و توزیع و مصرف، شریعت

۱. نحل: ۹۰.

۲. سیدمحمد حسین طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۳۳۰.

الهی را در نظر داشته باشد و همه این فعالیت‌ها را در جهت نزدیکی به خدا و کسب رضای او به انجام رساند.^۱

امام باقر علیه السلام تقدیر معیشت و حفظ روایت آن را یکی از بالاترین نشانه‌های سه‌گانه کمال بیان می‌دارند: «الْكَمَالُ كُلُّ الْكَمَالِ التَّفَقُّهُ فِي الدِّينِ وَ الصَّبْرُ عَلَى النَّائِبَةِ وَ تَقْدِيرُ الْمَعِيشَةِ»^۲ کمال انسان و بالاترین کمال او، عالم‌شدن در دین و صبر در بلا و اقتصاد در زندگی است».

۷. تربیت سیاسی

از لازمه‌های تربیت اجتماعی، تربیت سیاسی است. تعریف سیاسی یعنی پرورش فضایل، دانش و مهارت‌های موردنیاز برای مشارکت سیاسی و آماده‌کردن اشخاص برای مشارکت آگاهانه در بازسازی آگاهانه جامعه.^۳ اموری همچون تربیت شهروندان، گزینش رهبران سیاسی، ایجاد همبستگی سیاسی، حفظ قدرت سیاسی، اجتماعی کردن افراد برای نظام‌های سیاسی، نقد نظام سیاسی موجود و تربیت شهروندان جهانی از جمله اهدافی است که برای تربیت سیاسی بیان کرده‌اند.^۴

می‌توان تربیت سیاسی را فرایندی دانست که منجر به ایجاد شخصیتی عقلانی، منتقد، توانا در گفتگوهای سازنده و توانمند در عملکردهایی می‌شود که به بهبودی هرچه بیشتر وضعیت می‌انجامد.^۵

از آنجاکه انسان سه نیروی عقل، دل و جسم دارد، تربیت سیاسی او نیز باید در سه محور اصلی تقسیم شود:

الف) تربیت در حوزه بینش‌های سیاسی؛

ب) تربیت در حوزه ارزش‌ها و نگرش‌های سیاسی؛

ج) تربیت در حوزه مهارت‌ها و رفتارهای سیاسی و اجتماعی.^۶

۱. محسن ایمانی، تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی، ص ۱۵-۱۶.

۲. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۳۸.

۳. جان الیاس، فلسفه تعلیم و تربیت، ص ۱۸۰.

۴. همان.

۵. مصطفی محمد طحان، چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر، ص ۲۰.

۶. سید مهدی موسوی، تربیت سیاسی در پرتو انتظار، ص ۳۷.

خداوند متعال خطاب به پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ این گونه می‌فرماید: «قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي؛^۱ بگو این راه من است من و پیروانم و با بصیرت کامل، همه مردم را به سوی خدا دعوت می‌کنیم». این آیه بیان‌کننده آن است که اولاً رهبر باید بصیرت کامل داشته باشد و مردم را چشم‌بسته و بدون آگاهی نباید به انجام کاری ترغیب کرد. ثانیاً پیروان پیامبر باید هر کدام مبلغی باشند که با بصیرت و آگاهی مردم را به سوی خدا دعوت کنند.^۲ آنچه می‌تواند این بصیرت را به همراه داشته باشد، تربیت سیاسی است.

در دعای ۲۵ صحیفه سجادیه آمده است: «وَأَجْعَلُهُمْ... بُصْرَاءَ...؛^۳ ایشان را اهل بینش قرار ده». امام زین العابدین عَلَيْهِ السَّلَام در این بخش از دعا از پیشگاه خداوند متعال برای فرزندان خویش، بینش و بصیرت مسئلت می‌نماید.

همچنین امام سجاد عَلَيْهِ السَّلَام از ویژگی‌های عباس عَلَيْهِ السَّلَام را اخلاق هوشمندانه و بصیرت دانست: «كَانَ عَمَّنَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَلِيٍّ نَافِذَ الْبَصِيرَةِ صُلْبَ الْإِيمَانِ؛^۴ عموی ما عَبَّاس، دارای بینشی ژرف و ایمانی راسخ بود».

۸. تربیت جسمانی (بدنی)

توجه به جسم یکی از سفارش‌های دین است. پیامبر اسلام صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در این باره می‌فرماید: «الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ؛^۵ مؤمن نیرومند نزد خداوند بهتر و محبوب‌تر است از مؤمن ضعیف».

داشتن یک جسم خوب می‌تواند یک روح خوب را همراهی کند. بدنی که سلامت جسم نداشته باشد، به راحتی نمی‌تواند تن به عبادت و اعمال عبادی بدهد؛ از این‌رو انسان باید فعالیت‌هایی که بر قوت جسمی او می‌افزاید را در برنامه روزانه خود قرار دهد. یک مربی خوب در کنار توجه به روح متربی خود، جسم او را مورد توجه قرار می‌دهد و هر

۱. یوسف: ۱۰۸.

۲. محسن قرائتی، تفسیر نور، ج ۴، ص ۳۰۳.

۳. علی بن الحسین، صحیفه سجادیه، دعای بیست و پنجم.

۴. ابن حیون مغربی، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار عَلَيْهِمُ السَّلَام، ج ۳، ص ۱۸۵.

۵. مسلم بن حجاج نیشابوری، صحیح مسلم، ج ۸، ص ۵۶.

آنچه باعث آسیب و آزار رسیدن به آن می‌شود، را به متری تذکر می‌دهد و برنامه‌هایی برای رشد جسمی او تدوین می‌کند. تربیت بدنی مناسب، تربیتی است که در کنار تغذیه مناسب و درست شکل می‌گیرد. تغذیه درست و مناسب بر اساس نیازهای جسم، می‌تواند به قوت بدن و طاقت او بیفزاید.

پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ می‌فرمایند: «عَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ السَّبَّاحَةَ وَالرَّمَايَةَ؛^۱ به فرزندان خود شنا و تیراندازی بیاموزید». این روایت نشان‌دهنده اهمیت توانمندی جسمی است.

نخستین مسئله‌ای که در دعای بیست و پنجم صحیفه سجادیه از درگاه الهی برای فرزند مطالبه می‌شود، سلامت جسمی است: «وَأَصِحَّ لِي أَبْدَانُهُمْ وَ أَدْيَانُهُمْ وَ أَخْلَاقُهُمْ؛ و بدن‌ها و آیین‌ها و اخلاق‌شان را برایم به سلامت دار».

۱. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۶، ص ۴۷.

کتاب‌نامه

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

۱. الیاس، جان، فلسفه تعلیم و تربیت، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۲ ش.
۲. ایمانی، محسن، «تربیت اجتماعی»، فصلنامه تربیت، س ششم، ش ۶، اسفند ۱۳۶۶.
۳. _____، «تربیت اقتصادی در راستای تحقق تولید ملی و حمایت از کار و سرمایه ایرانی»، پیوند، ش ۳۹۰ و ۳۹۱، فروردین و اردیبهشت ۱۳۹۱.
۴. آقاصفیری، علی، «الگوی تربیت عقلانی در روایات»، مطالعات حدیث پژوهی، س اول، ش ۱ و ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۵.
۵. باقری، خسرو، نگاهی دوباره به تربیت اسلامی، تهران: مدرسه، ۱۳۹۸ ش.
۶. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، قم: دار الکتب الإسلامية، ۱۳۷۱ ق.
۷. بهشتی، سعید، آیین خردپوری، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۵ ش.
۸. التیمی المغربي، القاضی نعمان بن محمد، شرح الأخبار فی فضائل الأئمة الأطهار علیهم السلام، قم: مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۳۹۰ ش.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیری در تربیت اسلامی، تهران: نشر دریا، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. سعدی شیرازی، مصلح بن عبدالله، بوستان، تهران: نشر نیستان، ۱۳۹۹ ش.
۱۱. طحان، مصطفی محمد، چالش‌های سیاسی جنبش اسلامی معاصر، مترجم: خالد عزیزی، تهران: احسان، ۱۳۸۱ ش.
۱۲. عشوری، مریم، محمدحسین حیدری و حسنعلی بختیار نصرآبادی، «موانع تربیت عقلانی از دیدگاه شهید مطهری علیه السلام»، ماهنامه معرفت، سال ۲۲، ش ۱۱، بهمن ۱۳۹۲.
۱۳. علی بن الحسین علیه السلام، صحیفه سجادیه، تهران: نشر میثم تمار، ۱۳۸۳ ش.
۱۴. _____ رساله حقوق امام سجاده، مترجم و محقق: محمدحسین افشاری، قم: مشهور، ۱۳۸۸ ش.
۱۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، قم: دار الهجرة، ۱۴۰۹ ق.
۱۶. فیروزمهر، محمد مهدی، تربیت اخلاقی با نگاهی قرآنی، قم: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۳ ش.

۱۷. قرائتی، محسن، تفسیر نور، قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۷۴ ش.
۱۸. قوام، سیدعبدالعلی، توسعه سیاسی و تحول اداری، تهران: قومس، ۱۳۷۳ ش.
۱۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران: دار الکتب الإسلامية، ۱۴۰۷ ق.
۲۰. گروه نویسندگان، تربیت دینی در جامعه اسلامی معاصر، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۸ ش.
۲۱. ماهینی، فاخره، «مؤلفه‌های رفاه اجتماعی بر اساس دلالت‌های تربیت اخلاقی و اجتماعی»، رفاه اجتماعی، سال ۲۱، ش ۸۳، زمستان ۱۴۰۰.
۲۲. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، قم: صدرا، ۱۳۹۹ ش.
۲۳. ملکی، حسن، عباسعلی شاملی و مهدی شکراللهی، «تربیت عبادی کودکان»، اسلام و پژوهش‌های تربیتی، سال سوم، ش ۱، ۱۳۹۰.
۲۴. موسوی خمینی، سیدروح‌الله، امام در سنگر نماز، تهران: ستاد اقامه نماز و احیای زکات، ۱۳۹۱ ش.
۲۵. موسوی، سیدمهدی، «تربیت سیاسی در پرتو انتظار»، مشرق موعود، ش ۶، ۱۳۸۷ ش.
۲۶. نیشابوری، مسلم بن حجاج، صحیح مسلم، مصر: دار الحدیث، ۱۴۱۲ ق.
۲۷. همت بناری، علی، «بررسی اولویت‌های تربیت اخلاقی از دیدگاه امام علی علیه السلام در نهج البلاغه»، تربیت اسلامی، ش ۴، ۱۳۷۹ ش.

سایت‌ها:

<http://www.imam-khomeini.ir/fa>.